

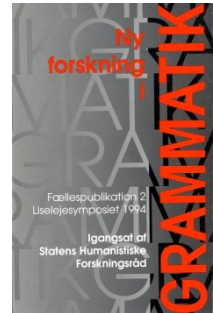
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Hvilken rolle skal udtryks- og indholdsvalens spille i en grammatik?

Forfatter: Peter Colliander

Kilde: P. Durst-Andersen og J. Nørgård-Sørensen (red.).
Ny Forskning i Grammatik 2, 1995, s. 130-152

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Odense Universitetsforlag 1995

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Hvilken rolle skal udtryks- og indholdsvalens spille i en grammatik?

Peter Colliander
Tyskprojektet

0. Indledning

Inden for vort functional-grammar-paradigme er et centralt spørgsmål »Hvordan udtrykkes et givet indhold«. ¹ Besvarelsen af dette spørgsmål - og af titelspørgsmålet - forudsætter en afklaring af, hvad der skal forstås ved det sproglige tegns indhold, og hvordan dette indhold er opbygget. Jeg opfatter det sproglige tegns indhold som de egenskaber ved tegnet, der muliggør etablering af relationer mellem tegn og »Verden«, fx referens. Det vil derfor være naturligt - og nødvendigt - at tage udgangspunkt i »Verden« ; se Colliander 1994:9.

1. »Verden«

1.1. *Objektiv verden - diskursverden*

Jeg vil skelne skarpt mellem *den objektive verden* og *diskursverden*, diskursverden forstået som en given sprogbrugers opfattelse af »Verden« i en given kommunikationssituation; se Schwarz/Chur 1993:87ff.,93f. Den objektive verden er uinteressant for lingvistikken; kun diskursverden har lingvistisk interesse. Den bør præciseres på den måde, at den repræsenterer den måde, som en sender foregiver at ønske, at modtager opfatter »Verden« på. Når jeg fremover taler om »Verden«, er der tale om generaliseringer over diskursverden.

1.2. *Skript - situation - referent*

Vi opfatter »Verden« som sammensat, som en delvis hierarkisk taksonomi, hvor enkeltdelene indgår forskellige relationer med hinanden. En større enkeltdel kan fx være et restaurantbesøg, en mindre kan være det at spise. Større enkeltdele som restaurantbesøg vil jeg kalde *skripts*; se Schwarz/Chur 1993:103ff. De mindre

enkeltdele som »det at spise« vil jeg kalde *situationer*. Et skript består prototypisk af flere situationer, i ekstremtilfældet af bare én situation. Fx består skriptet restaurantbesøg af situationerne »det at ankomme til restauranten«, »det at bede om spisekortet« osv. Skripts består altså af situationer, som vi pr. erfaring ved normalt forekommer sammen (default-kokonstituenten), dvs. de bygger på mentale enheder, såkaldte *koncepter*; se Snodgrass 1984. Situationer bygger ligeledes på koncepter, men de er i modsætning til skripts minimale enheder på den måde at forstå, at deres segmenter ikke kan eksistere uafhængigt af hinanden. Får man på en eller anden måde en kommunikationspartner til at tænke på det at spise, aktiverer man givetvis konceptet SPISNING, der involverer **både** selve handlingen at spise **og** én, der udfører handlingen, **og** noget, der fortæres. Vor erfaring siger os, at ingen spisning uden selve handlingen, uden en handlende og uden noget, der påvirkes af handlingen. De enheder, som situationer består af, vil jeg kalde *referenter*.

Den prototypiske sproglige pendant til skripts er teksten som sproglig konstruktion, og da vi ikke har som mål at skrive en tekstgrammatik, vil jeg ikke komme nærmere ind på spørgsmålet om, hvilke situationer der udgør et skript, hvilke af dem der er obligatoriske og hvilke fakultative, og hvad deres indbyrdes relationer er. Derimod vil jeg gå lidt nærmere ind på situationerne, da deres prototypiske sproglige pendant er sætningen som sproglig konstruktion, og det er netop sætningen, der er overgrænse for, hvilke sproglige konstruktioner vi vil behandle systematisk og udtømmende.

1.2.1. *SPISE-situationen*

Min påstand, at ingen spisning uden handlende og noget, der påvirkes af handlingen, er vel uproblematisk. Problemerne dukker imidlertid hurtigt op, når man begynder at tænke på, om dette nu er en udtømmende beskrivelse af SPISE-situationen. Består den virkelig kun af disse tre referenter? Hvad med bestik? Hvad med service? Jeg tror, at disse »instrumenter« er dele af vort SPISE-koncept, men de er fakultative, da man kan forestille sig konkrete »spisninger« uden forekomst af bestik og service, og jeg vil anse dem for at være perifere dele i forhold til de centrale dele, nemlig

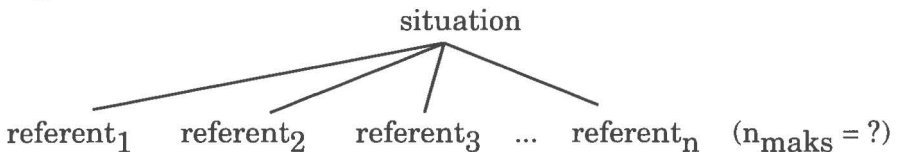
handlingen, den handlende og det påvirkede. Hvad så med tid og sted? De er helt sikkert ikke dele af SPISE-konceptet. En konkret situation er selvfølgelig altid temporalt og lokalt situeret, og netop kun konkret. Tid og sted eksisterer som selvstændige koncepter og (dermed) som selvstændige »størrelser« i »Verden«, der først kombineres med andre koncepter/situationer ved konkret aktivering af det koncept, der hører til situationen; det kan fx være ved referenddannelse vha. sproglige tegn. Tid og sted er således i almindelighed ikke dele af en situation, men en situation tilforordnes dem, når det til situationen svarende koncept aktiveres i en konkret kommunikationssituation.²

Med talehandlinger som fx det at stille et spørgsmål og andre pragmatiske fænomener forholder det sig på lignende måde. De er naturligvis dele af »Verden«, de eksisterer som mentale koncepter; men de er ikke dele af situationer. En sender vil ved meningsfyldt kommunikation altid have en hensigt med at aktivere et bestemt koncept hos modtager; men denne hensigt kan ikke være en del af et givet koncept - og dermed heller ikke af en given situation - da man må antage mange kombinationsmuligheder mellem koncepter og hensigter og dermed mellem situationer og talehandlinger. Talehandlinger lægger sig så at sige ned over allerede etableret kombination af situation/skript og tid og sted; se Colliander 1991:227ff., 1992:253ff. og 1994:10 ff.

1.2.2. Relationer mellem referenter

Det er hensigtsmæssigt - og giver god mening - at sige, at referenter både indgår konstituens- og dependensrelation. Konstituens:

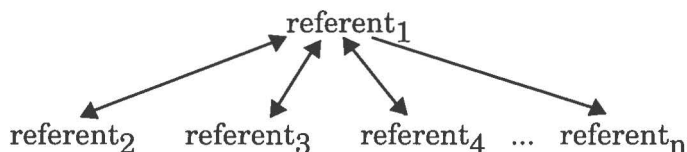
Fig. 1

Ved SPISE-situationen kunne referent₁ stå for handlingen, referent₂ for den handlende og referent₃ for det påvirkede. Andre cen-

trale referenter findes der ikke i denne situation. Referent₄ kan stå for Instrument. Det, der udmærker SPISE-situationen frem for andre situationer, er primært referent₁, altså selve handlingen. Herudfra forekommer det naturligt at udnævne denne referent til at være *kerne* og de tre øvrige til at være *satellitter* i en dependensrelation med interdependens mellem referent₁ på den ene side og referent₂ og referent₃ på den anden side og dependens mellem referent₁ og referent₄:

Fig. 2

1.2.3. Klassificering af referenter

De referenter, der indgår i situationer, kan inddeles i 4 delmængder:

1. egenskaber (fx det at være sur, det at sove)
2. relationer (fx det at spise, det at ligge)
3. referenter, som tilskrives egenskaber, eller som der etableres relation imellem
4. naturfænomener (fx det at sne)³

Delmængde 1 og 2 kan fungere som kernereferenter, mens delmængde 3 kan fungere som satellitreferenter. Delmængde 4 danner situation alene. Derudover kan man overveje at tale om tids- og stedsreferenter.

2. Sprog - det sproglige tegn

2.1. Indhold

Det mest nærliggende sted at hente inspiration til rekonstruktion

af det sproglige tegns indhold er i de koncepter/situationer, som tegnet har relation til. Jeg vil her kun behandle situationsreferensen og lade tid- og stedsreferensen og de pragmatiske aspekter ude af betragtning.

2.1.1. *Prædikat - argument - proposition*

Et sprogligt tegn, der refererer til en kernereferent, har den semantiske funktion *prædikat*, og et sprogligt tegn, der refererer til en satellitreferent, har den semantiske funktion *argument*. Spørgsmålet om, hvorvidt man bør skelne mellem obligatoriske og fakultative referenter, således at kun de obligatoriske referenter har *argument* som sproglig indholdspendant, kan jeg ikke gå ind på her. Tilsammen udgør prædikat og argument(er) en *proposition*.

2.1.2. *Eksempel: prædikatet [SPIS]*

En lang række tyske sproglige tegn indeholder semet [SPIS] og kan som sådan fungere som prædikatet [SPIS], fx

<i>eß</i>	(1) <i>ich esse eine Obstsnitte</i>
<i>verzehr</i>	(2) <i>ich verzehre eine Obstsnitte</i>
<i>speis</i>	(3) <i>ich speise</i>
<i>dinier</i>	(4) <i>ich diniere</i>
<i>freß</i>	(5) <i>der Hund frißt rohes Fleisch</i>
<i>löffel</i>	(6) <i>ich löffele die Suppe</i>

Dette prædikat åbner i princippet mulighed for to argumenter: *ét*, der som ikke-sproglig pendant har den handlende, og *ét*, der som ikke-sproglig pendant har det påvirkede, altså Agens og Patiens. Man kunne også fristes til at udtrykke sig mere bombastisk: sammen med dette prædikat **skal** Agens og Patiens forekomme, nemlig ud fra den logiske tankegang, at de to tilsvarende satellitreferenter er obligatoriske i SPIS-situationen. Men denne strenge overensstemmelse mellem koncept og sprogligt indhold eksisterer nok ikke. Sproglige tegn som (1), (2) og (4)-(6) indeholder givetvis propositionen Præd [SPIS] (Agens, Patiens), mens det i (3) er mere tvivlsomt, om også Patiens forekommer. Det at et bestemt koncept aktiveres, betyder ikke nødvendigvis, at alle dets dele har pendanter i det sproglige indhold. Ved *speis* er den påvirkede referent

trukket så meget i baggrunden, at den normalt slet ikke har nogen sproglig pendant: en konstruktion som

(3a) *?ich speise eine Obsttorte*

er på kanten af det grammatikalske. Det at udtryk for Patiens er så godt som umulig ved *speis*, taler for, at Patiens heller ikke findes i propositionsstrukturen. Ved et tegn som *speis* gør der sig sikkert det gældende, at det inkorporerer (se 3.7.) et meget dominerende modalt sem, der får perspektivet rettet bort fra Patiens og hen mod prædikatet; *speisen* betyder »at spise på fornem måde«. Anderledes forholder det sig ved *eß* og *freß* i konstruktioner som

(1a) *ich esse*

(5a) *der Hund frißt*

Selv om Patiens ikke er udtrykt eksplicit, er den del af propositionen. I (1) og (5) er der eksplicit, i (1a) og (5a) er der »kun« implicit referens til Patiens.⁴ I (2) og (6) er objektet obligatorisk:

(2a) **ich verzehre*

(6a) **ich löffele*

og der er ingen tvivl om, at Patiens er del af propositionsstrukturen. (4) har samme propositionsstruktur som (1), altså indeholdende Patiens. Denne påstand går ud fra inkorporering af Patiens i *diner*, jf.

(4a) *?ich esse ein Diner*

(6) har som sagt også denne propositionsstruktur inkluderende Patiens; men hertil kommer argumentet Instrument, der er inkorporeret i *löffel*, jf.

(6b) *ich esse die Suppe mit einem Löffel*

2.2. Udtryk

Hvilke udtryk er så kombineret med et indhold (en proposition)

som fx Præd[SPIS](Agens,Patiens)? Af (1)-(6) fremgår, at i hvert fald sætningen som sproglig konstruktion kommer på tale. Men substantivgruppen er også en vigtig udtryksmulighed for en proposition:

- (7) *das Verzehren einer Obstschnitte durch mich*
- (8) *mein Verzehren einer Obstschnitte*
- (9) *Müllers Verzehren einer Obstschnitte*
- (10) *das Verzehren einer Obstschnitte*
- (11) *das Verzehren des Nachbarn*

I alle disse eksempler fungerer substantivet *Verzehren* som prædikat, uafhængigt af kasus. I (7)-(9) er den øvrige rollefordeling også klar: substantivgruppen *einer Obstschnitte* udtrykker Patiens, mens Agens udtrykkes i præpositionsgruppen *durch mich*, i possessivpronominet *mein* og i genitiven *Müllers*. I (10) er rollefordelingen for så vidt også klar: substantivgruppen *einer Obstschnitte* må fungere som udtryk for Patiens, og Agens er ikke udtrykt, dvs. der er implicit referens til den. I (11) er substantivgruppen *des Nachbarn* mere problematisk mht. indhold. Udtrykker den Agens eller Patiens? Vi vægrer os ved at forstå den ligesom *einer Obstschnitte* i (10), nemlig som Patiens, trods det, at der er tale om samme kasus. Det, der hjælper os til at forstå *des Nachbarn* som Agens, kan derfor ikke være tegnets udtryk. Udtrykket må ses i **kombination** med kategoriale indholdsegenskaber. I vort SPISE-koncept indgår referenterne ikke kun som relationale, men også som kategoriale størrelser, og derfor må de sproglige tegn også tilskrives kategoriale egenskaber, in casu tilskrives *Nachbar* [+HUM]. Når man har (11) uden kontekst, må man tolke *des Nachbarn* som Agens ud fra, at en tolkning som Patiens ville stride mod vort almindelige SPISE-koncept. Med muligheden for karnibalisme in mente kan Patiens-tolkningen selvfølgelig ikke udelukkes. Anderledes i (10), hvor en tolkning af *einer Obstschnitte* som Agens ikke er mulig inden for noget SPISE-koncept, da Agens skal have det kategoriale træk [+ANIM].

Iagttagelserne vedr. udtryksmuligheder for propositioner kan kun munde ud i den konklusion, at der ikke er en 1:1-relation mellem indhold og udtryk, og at det derfor er essentielt at skelne skarpt

mellem disse to dele af det sproglige tegn. Netop i tacklingen af denne kendsgerning ligger valensteoriernes berettigelse og styrke, og både udtryks- og indholdsvalens må få en fremtrædende plads i en tysk grammatik.

3. Valens

3.1. *Logisk valens - indholdsvalens*

I forbindelse med (1)-(6) sagde jeg, at prædikatet [SPIS] i principet åbner mulighed for tilknytning af de to argumenter Agens og Patiens. Denne principielle egenskab vil jeg kalde et prædikats *logiske valens*. Mellem et prædikats logiske valens og indholdsvalensen, som tilskrives sproglige tegn, der kan udtrykke det pågældende prædikat, består der i de fleste tilfælde en forholdsvis enkel relation. Har et prædikat den logiske valens Agens, Patiens, indgår begge roller normalt også som del af indholdsvalensen for sproglige tegn, der kan udtrykke det pågældende prædikat. Således er det forventeligt, at verber, der kan udtrykke prædikatet [SPIS], har Agens og Patiens som del af deres indholdsvalens. Verbet *speisen* er her en undtagelse: kun Agens genfindes i indholdsvalensen.

3.2. *Grammatisk valens: Indholdsvalens + udtryksvalens*

I forbindelse med ekss. (10) og (11) blev det klart, at det ikke kun er relationale træk, der er relevante, men også kategoriale, og et sprogligt tegns indholdsvalens fastlægger argumenterne både mht. relationale og kategoriale træk. Ét argument, nemlig Agens, ved fx *verzehr* skal indeholde det kategoriale sem [+ANIM], mens det andet argument, nemlig Patiens, skal indeholde det kategoriale sem [÷HUM]. De relationale semer, Agens, Patiens osv., er mere stabile end de kategoriale. Semet [+ANIM] for Agens vedkommende er uproblematisk, når man holder sig til ikke-metaforisk sprogbrug, mens [÷HUM] for Patiens' vedkommende kun gælder under visse diskursverdenbetingelser (jf. kannibalisme). De kategoriale semers nytte indskrænkes naturligvis af, at de i visse sammenhænge er diskursverdenafhængige; men denne indskrænkning kan ikke føre til, at man opgiver at opfatte dem som relevante i forbindelse med indholdsvalens. Endnu et klassisk eksempel: En sætning som

(12) *?er schießt den Feind*

vil vist i alle tænkelige kontekster og dermed i alle mulige diskursverdener måtte anses for at være ugrammatisk. Forklaringen er den, at *Patiens* ved *schieß* skal være [\div HUM]. Har man brug for at udtrykke prædikatet [SCHIESS] i forbindelse med *Patiens*, der er [+HUM], skal man bruge *erschieß*, sml.

(13) *er erschießt den Feind*(14) *er schießt den Fasan*

Under behandlingen af de sproglige tegns udtryk stillede jeg spørgsmålet: »Hvilke udtryk er så kombineret med et indhold som fx Præd[SPIS](Agens,Patiens)?« Dette spørgsmål vil jeg gentage, lidt varieret: Hvilken udtrykssvalens er så kombineret med en indholdsvalens som fx Agens-[+ANIM], *Patiens*-[\div HUM]. Svaret har jeg allerede givet, da jeg konstaterede, at der ikke er en 1:1-relati-on mellem indholds- og udtrykssvalens: det kan man ikke sige noget generelt om. Hvis man kunne det, ville valensgrammatikkens nytte indskrænkes væsentligt. I et tegns grammatiske valens - eller kort: valens - **kombineres** indholds- og udtrykssvalens.

Selv om man ikke kan sige noget generelt om relationen mellem indholds- og udtrykssvalens, skal man selvfølgelig ikke opgive at sige noget. En første konstatering kan være, at relationen afhænger af tegnets ordklassetilhørsforhold. Det har vi allerede set eksempler på i (2) over for (7)-(11). Ved verbet *verzehren* er Agens-[+ANIM] udtrykt i et personligt pronomen i nominativ og *Patiens*-[\div HUM] udtrykt i en substantivgruppe i akkusativ. Ved substantivet *Verzehren* derimod er Agens-[+ANIM] udtrykt i en præpositi-onsgruppe med præpositionen *durch* som kerne og *Patiens* i en substantivgruppe i genitiv.⁵

Fig. 3

aktant 1	indhold	udtryk
relationale semer	Agens	subjekt
kategoriale semer	[+ANIM]	$N_n(G)$

verzehren
(verbum)

aktant 2	indhold	udtryk
relationale semer	Patiens	objekt
kategoriale semer	[÷HUM]	$N_a(G)$

Fig. 4

aktant 1	indhold	udtryk
relationale semer	Agens	satellit i ordgruppe
kategoriale semer	[+ANIM]	Præp _{durch} G

Verzehren
(substantiv)

aktant 2	indhold	udtryk
relationale semer	Patiens	satellit i ordgruppe
kategoriale semer	[÷HUM]	$N_g(G)$

Tegnforklaring: N = nomen (= substantiver \cup pronominer); n, a, g = nominativ, akkusativ, genitiv; G = gruppe; $N_x(G)$ = nomen(gruppe) i kasus x.

3.3. Verbernes valens

Kombinationerne Agens-subjekt- $N_n(G)$ og Patiens-objekt_a- $N_a(G)$ er vel prototypiske for verber, vel at mærke når verbet står i aktiv, finit form. I passiv, finit form ser det anderledes ud:

(1b) *die Obstschnitte wird von mir gegessen*

Altså kombineres Agens med en præpositionsgruppe med *von* som kerne (funktion: objekt_{præp}) og Patiens med en substantivgruppe i nominativ (funktion: subjekt).

Også med verbet i infinit form ser det anderledes ud:

(1c) *<ich habe keine Lust,> die Obstschnitte zu essen*

(1d) *<die Obstschnitte wartet nur darauf,> von mir gegessen zu werden*

Kombinationerne Patiens-objekt_a og Agens-objekt_{præp} genfindes fra den aktive finitte, hhv. passive finitte pendant; men det argument, der i finitte sætninger udtrykkes i subjektet, kan ikke få noget udtryk inden for den infinitte sammenhæng.⁶

Det er interessant og vigtigt, at den **syntaktiske** og ikke den semantiske funktion er afgørende for, hvilket argument der ikke kan udtrykkes eksplicit inden for infinit konstruktion. Interessant, fordi de syntaktiske funktioners nytte som teoretiske størrelser somme tider drages i tvivl (kan man ikke nøjes med de kategoriale udtryksegenskaber som substantivgruppe, substantiv osv.?). Her er så et eksempel på, at det faktisk er den syntaktiske funktion, der er afgørende for, at en aktant ikke kan forekomme. Vigtig er mekanismen, fordi den giver en fleksibilitet i sproget, som ikke ville være til stede, hvis det var en bestemt **semantisk** funktion, der altid var udelukket fra at blive udtrykt inden for en bestemt sammenhæng. Se også det afsluttende afsnit 4.

Det diskuteres, om man skal regne med flere valenser for hvert verbum: én for aktive former, én for passive former, én for infinitte former osv. Tilhængerne af flere valenser lader hyppigst indholdsvalensen ude af betragtning, hvad jeg synes er uhensigtsmæssigt. Den er nemlig under alle omstændigheder ens for alle verbalformer. Spørgsmålet bliver altså, hvordan udtrykssiden opfører sig ved de forskellige verbalformer. Det viser sig, at man med stor sikkerhed kan udtale sig om denne udtryksside ved samtlige verbalformer, hvis man kender den ved det finitte verbum i aktiv. På baggrund af denne kendsgerning foretrækker jeg at regne med én udtryksvalens for et givet verbum, nemlig den udtryksvalens, der umiddelbart giver mulighed for dannelse af finit, aktiv sætning. Kombinationen af indhold og udtryk i sætninger med andre verbalformer kan så afledes heraf, jf.

(1) *ich esse eine Obstschnitte*

Agens-subjekt, Patiens-objekt_a

(1b) *die Obstschnitte wird von mir gegessen* Agens-objekt_{præp},
 Patiens-subjekt

Selv om kombinationerne Agens-subjekt- $N_n(G)$ og Patiens-objekt- $N_a(G)$ vel er noget nær prototypiske for verber, er det vigtigt at slå fast, at der netop **ikke** er nogen egentlig regelmæssighed i sammenknytningen af indhold og udtryk. Hvis den semantiske funktion Agens skal udtrykkes, sker dette alt overvejende i en konstruktion med subjektsfunktion. Men allerede ved Patiens dukker problemerne op. I (16)

(16) *die Stiftung unterstützt **behinderte Kinder***

udtrykker akkusativen *behinderte Kinder* Patiens; men hvad så med dativen i (17):

(17) *die Stiftung hilft **behinderten Kindern***

Skal den også forstås som udtryk for Patiens, eller skal man tro på, at når der er tale om et andet udtryk end i (16), så må der også være tale om et andet indhold? Jeg hælder mest til at mene, at *unterstützen* og *helfen* i den aktuelle brug har samme indholdsvalens, men delvis forskellig udtryksvalens. Interessante er også tilfælde, hvor ét argument ved ét og samme verbum kan udtrykkes i forskellige konstruktioner:

(18a) <i>ich schreibe dir einen Brief</i>	Adressat-objekt _d
(18b) <i>ich schreibe einen Brief an dich</i>	Adressat-objekt _{præp}
(19a) <i>ich erinnere mich deiner</i>	Patiens-objekt _g
(19b) <i>ich erinnere mich an dich</i>	Patiens-objekt _{præp}

Det synes her endnu mere umuligt at tale om forskelligt indhold pga. forskelligt udtryk. *dir* og *an dich* i (18) må have samme indhold, ligesom *deiner* og *an dich* i (19). Det drejer sig om det vigtige og på mange måder problematiske fænomen *alternation*. I min sammenhæng her er det vigtigste spørgsmål, om forskellige konstruktioner, der har funktionsfællesskab syntaktisk set,

- nødvendigvis har samme semantiske funktion,
- muligvis har det,
- eller helt sikkert ikke har det.

Jeg har lige nævnt et par eksempler (18) og (19) og tøvende taget stilling til dem. Jeg hælder til den mening, at de muligvis har det. Dette fører til overvejelser om det hensigtsmæssige i at antage alternation mellem forskellige konstruktioner, hvis de ikke har samme semantiske funktion. Både ifølge Helbig/Schenkel 1993 og Engel/Schumacher 1978 alternerer substantivgruppe og sætning ved *sagen*:

(20a) *er sagt die Wahrheit*

(20b) *er sagt, daß er müde ist*

Jeg synes, at man fordunkler vigtige indholdsaspekter, hvis man siger, at der er alternation mellem *die Wahrheit* og *daß er müde ist*. Det er klart, at de ikke har samme referens. Men de to konstruktioner har heller ikke samme semantiske funktion. I (20b) citeres nogen, i (20a) vurderes et ikke citeret udsagn. For at tage højde for disse indholdsmæssige ting, er det mere hensigtsmæssigt at regne med eksistensen af to verber *sagen* med hver sin valens.

3.4. Substantivernes valens

For substantiver kan *Verzehens* udtryksvalens gælde som prototypisk (se fig. 4), hvad angår udtryk for Agens og Patiens, i hvert fald for en stor mængde substantiver, der har en verbal pendant, der har samme valens som *verzehren* (se fig. 3). Fx også *Unterstützung*:

(21) *die Unterstützung behinderter Kinder durch die Stiftung*

Men er verbets udtryksvalens anderledes, som fx ved *helfen*, kan man ikke gå fra, at substantivet har samme udtryksvalens som *Unterstützung* og *Verzehren*:

(22) *die Hilfe der Stiftung für behinderte Kinder*

Og der er også undtagelser fra det regelmæssige:

(23) *die Nachbarn besuchen unsere Tochter*

Den forventelige udtryksvalens for substantivet *Besuch* medfører en konstruktion, som ganske vist er grammatikalsk, men som er usædvanlig:

(23a) *der Besuch unserer Tochter durch die Nachbarn*

hvorimod den »normale« konstruktion ved *Besuch* ser sådan ud:

(23b) *der Besuch der Nachbarn bei unserer Tochter*

Det er sikkert heller ikke umuligt at finde den forventelige konstruktion ved *Hilfe*:

(22a) *?die Hilfe behinderter Kinder durch die Stiftung*

Det her sagte om substantivernes valens er naturligvis povert og tjener kun til eksemplificering af indholds- og udtryksvalens.

3.5. Adjektivernes valens

Som en afrunding på ordklasserne vil jeg nævne adjektiverne, der valensmæssigt på mange måder minder om substantiverne.⁷ Fin-des der en verbal pendant til et givet adjektiv, kan man ud fra dennes valens i mange tilfælde regne sig frem til adjektivets. Helt evident er det selvfølgelig ved participialadjektiver:

(16) *die Stiftung unterstützt behinderte Kinder*

(24) *<die> behinderte Kinder unterstützende <Stiftung>*

(25) *von der Stiftung unterstützte <behinderte Kinder>*

Præsens participium-adjektiver overtager verbets valens, bortset fra, at det argument, der ved verbet udtrykkes i subjektet, ikke

kan udtrykkes inden for adjektivgruppen, men derimod udtrykkes i det substantiv, som adjektivgruppen lægger sig til.

Ved perfektum participium-adjektiver udtrykkes det argument, der ved verbet udtrykkes i substantivgruppe i nominativ (subjekt), i præpositionsgruppe med *von/durch* som kerne, mens det argument, der ved verbet udtrykkes i et akkusativobjekt, er udtrykt i det substantiv, som adjektivgruppen lægger sig til.

Også ved andre adjektiver, der er i familie med verber, er der tydelige tendenser:

(26) *der Nachbar hilft meinem Sohn beim Lernen*

(27) *<der> meinem Sohn beim Lernen behilfliche <Nachbar>*

3.6. *Fakultativitet*

I 1.2.1 var jeg inde på, om visse referenter er fakultative. I SPISE-eksemplet drejede det sig om bestik og service. Og jeg har været inde på, om propositionsstrukturer kan indeholde fakultative dele. Det var bl.a. i forbindelse med *speisen*, hvor spørgsmålet var, om Patiens-argumentet er indeholdt i propositionsstrukturen for en sætning som (3):

(3) *ich speise*

Konklusionen blev, at (3) nok ikke indeholder Patiens.⁸ Omvendt var jeg ikke så meget i tvivl om, at Patiens er en del af propositionsstrukturen for

(1a) *ich esse*

(5a) *der Hund frißt*

Over for overvejelser om fakultativitet i »Verden« og på de sproglige tegns indholdsside står overvejelser om fakultativitet og manglende udtryksmulighed på de sproglige tegns udtryksside. Der er stor enighed om at regne med fakultativitet i eksempler som (1), men ikke i (2):

(1) *ich esse eine Obstschnitte*

(1a) *ich esse*

(2) *ich verzehre eine Obstschnitte*

(2b) **ich verzehre*

Det er indiskutabelt, at (2b) er ugrammatikalsk, og lige så indiskutabelt, at både (1) og (1a) er i orden. For at forklare disse forhold inddrager man bl.a. begrebet *perspektivering*. Ved *verzehren* er perspektivet altid hele den situation, der refereres til, mens man ved *essen* har mulighed for at dreje perspektivet bort fra den påvirkede referent og over på handlingen som sådan. Ved *speisen* er det så at sige umuligt at inddrage den påvirkede referent i perspektivet.

Det kan dog diskuteres, om det i tilfælde som *essen* er hensigtsmæssigt og adækvat at regne med, at Patiens-aktanten er fakultativ. Måske skal man snarere tænke i retning af 2 forskellige verber *essen*: ét, der er divalent, og ét, der er monovalent. Det monovalente ville være en parallel til *speisen* og det divalente til *verzehren*. Mod en sådan opfattelse taler fx det praktiske, at man ville få en temmelig lang række homonyme verber. For den taler fx, at den ville legitimere, at man taler om forskelligt indhold i *esse* i (1) og (1a), hvilket vel svarer til vor intuition. Mindre diskutabelt synes jeg det er at regne med, at Instrument-aktanten ved *essen* er fakultativ, jf.

(6b') *ich esse die Suppe (mit einem Löffel)*

Om der er eksplicit eller implicit referens til instrumentet, er ligeegyldigt for perspektiveringen af situationen, og der tegner sig nu et billede, hvor det afgørende er, om en given referent er central eller perifer i situationen. De perifere referenter modsvarer af ægte fakultative aktanter, hvis forekomst ikke har indflydelse på perspektiveringen af situationen. De centrale referenter modsvarer af obligatoriske aktanter.

3.7. *Kvantitativ valens - inkorporering*

Det er de kvalitative aspekter ved valens, der indtil nu har været

de mest fremtrædende. Men der er i hvert fald ét kvantitativt aspekt, der er interessant for problemkredsen indholds- og udtryksvalens: er der altid 1:1-relation mellem **mulige** aktanter og faktisk forekommende argumenter? I de eksempler, jeg har brugt indtil nu, har der været det, bortset fra i

(6) *ich löffele die Suppe*

Propositionsstrukturen indeholder tre argumenter (Agens, Patiens og Instrument), mens der i den syntaktiske konstruktion kun er to aktanter, *ich* og *die Suppe*. Instrument er inkorporeret i *löffel*. *Löffeln* har den kvantitative indholdsvalens 3, men den kvantitative udtryksvalens 2. Inkorporering af Instrument er der mange eksempler på, men også andre indholdsfunktioner kan være inkorporerede, fx Patiens:

(28) *ich frühstücke = ich esse das Frühstück*

Det er vigtigt, at inkorporering er et **indholdsfænomen**, der har **udtryksfølger**. Det er ikke i kraft af syntaktisk, men semantisk funktion, at en aktant inkorporeres. I passiv er det subjektet og ikke et objekt, der inkorporeres, men stadig Patiens-aktanten:

(28a) *es wird (von mir) gefrühstückt = das Frühstück wird (von mir) gegessen*

Den omvendte situation, højere udtryksvalens end indholdsvalens findes også:

(29) *es Herbstet*

(30) *sie hat es eilig*

Es med funktion som såkaldt formelt subjekt og objekt er et eksempel på en aktant, der ikke udtrykker et argument, se Höhle 1978:24ff. *Herbsten* har den kvantitative indholdsvalens 0, men den kvantitative udtryksvalens 1. Dette er karakteristisk for verber, der som referenter har naturfænomener, jf. 1.2.3. En valens-teori, som tager sit udgangspunkt i de sproglige tegns indhold og

forsøger at forklare valens som en logisk følge af dette indhold, har selvfølgelig svært ved at tildele verber som *herbsten* en valens. Jeg mener, at man bør gøre det, og netop en skarp adskillelse af indholds- og udtryksvalens muliggør dette. En anden, endnu større gruppe verber med højere udtryksvalens end indholdsvalens, er de obligatorisk refleksive verber:

(31) *wir freuen uns auf den Sommer*

Refleksivpronomet *uns*, der har den syntaktiske funktion objekt, har ingen funktion som argument. *Freuen* er divalent mht. indholdsvalens, men trivalent mht. udtryksvalens. Denne forklaring går imod traditionen, der antager et generelt divalent verbum *sich freuen*. Ud over, at det er et lidt besynderligt verbum, sådan rent orddannelsesmæssigt, fordunkler dette synspunkt den kendsgerning, at refleksivpronomet på de fleste punkter ikke adskiller sig fra andre konstruktioner syntaktisk set. Det er fuldt forsvarligt at sige, at den semantiske funktion prædikat udtrykkes i kombinationen *sich freuen*, men *sich* bør på udtryksplanet regnes for fuldgyldigt sætningsled. I den forbindelse er obligatorisk refleksive verber som *nehmen* i (32) interessante i sammenligning med den lidt mærkelige (33):

(32) *ich nehme keine Nahrung zu mir*

(33) *ich esse keine Nahrung*

Det refleksive pronomen er her del af præpositionsgruppe, hvis kerne *zu* må siges at have et semantisk indhold. Kan man så sige, at *zu mir* er semantisk tomt eller sammen med *nehme* udtrykker prædikatet, som så skulle være [SPIS]? Alternativet er at sige, at der findes et generelt trivalent verbum *nehmen* med argumenterne Agens, Patiens og Adressat. *Nehme zu mir* er ikke synonymt med *esse*, men de to konstruktioner er eventuelt referensidentiske.

4. Afslutning

Det er på den ene side vigtigt, når man beskæftiger sig med sprog, at beskæftige sig med »Verdens« indretning, men det er vigtigt at

gøre det set med sproglige øjne. Det, jeg sagde indledningsvis om »Verden«, illustrerer dette: der var tale om en grov forenkling, endda meget grov, og det er netop, hvad der er brug for, da sproget må siges kun at være et groft kommunikationsværktøj. Der er megen information, modtager af en sproglig impuls slutter sig til på baggrund af andre ting end den sproglige impuls. Jeg tænker her på fænomener som »viden om verden«, encyklopædisk viden, erfaring osv., jf. Schwarz/Chur 1993:97ff. Klassificeringen af argumenterne i Agens, Patiens osv. er et godt eksempel. Det er tydeligt, at denne række klasser er inspireret af »Verden«. Men skal man nu regne med lige så mange roller af den slags, som »Verden« inspirerer til? Helbig/Buscha 1993:634 har en liste, der indeholder ikke mindre end 26 sådanne roller. Jeg synes, at det er u hensigtsmæssigt at regne med en så stor mængde dels af den grund, at sproget slet ikke stiller så mange udtryksforskelle til rådighed, dels fordi det er meget begrænset, hvor mange argumenter der forekommer samtidig ved ét prædikat. Det vil efter min mening være at påtvinge sproget noget, som ikke ligger i det, hvis man regner med et væsentligt større antal argumentklasser, end der er udtryksforskelle.

Indholds- og udtrykssvalens er lige vigtige aspekter inden for valensbegrebet, og det bør fremgå af behandlingen af dem i en grammatik. Dette betyder selvfølgelig ikke, at de på en eller anden måde er ligestillede. Det har netop været målet her at demonstrere deres forskellighed, og at de begge er nødvendige, når man vil beskrive dannelse eller opbygning af ordgrupper. Inden for hvert af aspekterne har jeg skelnet mellem det relationale og det kategoriale. Mht. indholdssvalens må man sige, at det relationale er grundpillen, idet propositionsstrukturen er en fast, uforanderlig størrelse for ethvert prædikat. Fx kræver prædikatet [SPIS] nu engang argumenterne Agens og Patiens og evt. Instrument. Det kategoriale som [+HUM], [-ANIM] osv. er derimod ikke særligt stabilt. Her har sprogbrugeren mange muligheder for at »lege« med sproget.

Inden for udtrykssvalensen er denne skelnen mellem det relationale, dvs. funktion som fx sætningsled, og det kategoriale, dvs. sproglig konstruktion, også af fundamental betydning; men sprogbrugeren får her ikke frie tøjler mht. det kategoriale. Ethvert ords

udtryksvalens fastlægger nøje, hvilke sproglige konstruktioner der kommer på tale som udtryk for et bestemt argument. Som led-funktionerne traditionelt forstås, er de i vid udstrækning afledt af de sproglige konstruktioner (**akkusativobjekt, præpositionalobjekt er funktioner!**), og som sådan anses de som sekundære i forhold til de sproglige konstruktioner. Et eksempel herpå er Helbig/Schenkel 1993, hvis første udgave (1969) både var den første valensordbog inden for tysk og den første større udredning af valensbegrebet appliceret på tysk. Både udtryk og indhold behandles, men kun mht. det kategoriale, og man må betvivle nytten af at få oplyst, at et givet verbum forbindes med den og den ordgruppe med hver sit kategoriale semantiske potentiale, når der ikke gives oplysninger om **kombinationen** af disse ordgrupper med relationale semantiske sener, dvs. med argumentroller. Helbig har siden 1969 beskæftiget sig indgående med videreudvikling af sin valensmodel og har i mange arbejder gjort opmærksom på det nødvendige i at inddrage både det kategoriale og det relationale, fx Helbig 1983, men har ikke fået det indarbejdet i de senere udgaver af valensordbogen. Endnu mere uhensigtsmæssig er Engel/Schumacher 1978, der negligerer indholdsvalensen fuldstændigt.

Ingen af valensordbøgerne tager eksplicit hensyn til aktanternes relationale udtryksegenskaber som subjekt, objekt osv. Ét eksempel på deres relevans blev givet i 3.3. Jeg vil gerne forklare deres eksistens sådan: Et bestemt indhold - fx en argumentrolle - kan udtrykkes i én eller flere sproglige konstruktioner. En given konstruktion har derfor den **funktion** at udtrykke et bestemt indhold. Hvis der var en 1:1-relation mellem semantisk indhold og en bestemt konstruktion (= udtryk), ville konstruktionen selvfølgelig stadig have en udtryksfunktion, men funktionsaspektet ville være mindre væsentligt. Men da ét bestemt indhold ofte kan udtrykkes i 2 eller flere sproglige konstruktioner (og omvendt), er det tvungende nødvendigt at have udtryksfunktionsbegrebet til at holde sammen på disse paradigmatisk sproglige konstruktioner.

Distinktionen indholds- og udtryksvalens genfindes substantielt i de fleste arbejder, der behandler valens; men der hersker som forventeligt en del terminologisk forvirring. I nogle tilfælde modsvarer den af dikotomien semantisk vs. syntaktisk valens (fx Fabrici-

us-Hansen 1980); i andre tilfælde bruges semantische Valenz snarere, som jeg har brugt logisk valens (fx Flämig 1991). Få taler som Stötzel 1970:105-51 direkte om Ausdrucks- und Inhaltsvalenz. Fremstillingen i det ovenstående er tydeligt Hjelmslev-påvirket (Hjelmslev 1943). Jeg har dog kun eksplicit inddraget den ene distinktion, indhold vs. udtryk. At også den anden, substans vs. form, har relevans for valens, fremgår eksplicit i Jakobsen/Harder 1994.

Noter

¹ Jf. Jakobsen/Harder 1994:276: »From a functional point of view, the natural relation must be that expression is the servant of content, ...«.

² Tid og sted kan være del af situation/koncept; se Colliander 1992:255ff.

³ Sml. Colliander 1992:94f. og mht. 1 og 2 Helbig/Buschas opdeling i »determinierende« og »relationale Sätze« (1993:635f.).

⁴ Se om logisk, eksplicit og implicit referens i Colliander 1992:228f.

⁵ Der sker ved udeladelse af fakultative aktanter og ved pronominalisering særlige ting, som det i øvrigt ses i ekss. (8)–(11). Selv om de selvfølgelig er vigtige for indholdsvalens vs. udtryksvalens, kan jeg ikke komme ind på dem her.

⁶ Der gælder det hovedprincip, at man kun kan anvende infinit konstruktion, hvis det argument, der i finit sætning udtrykkes i subjektet, fremgår af sproglig kontekst, sml. *ich* i (1c) og *die Obstschnitte* i (1d). I nogle tilfælde er det dog nok, at subjektsargumentet fremgår af ikke-sproglig kontekst, fx ved infinitivkonstruktioner, der udtrykker påbud: (15) *den Rasen nicht betreten*.

⁷ I Stepanowa/Helbig 1978:185ff. er der ansatser til en interessant diskussion af spørgsmålet, om andre ordklasser end verber, substantiver og adjektiver har valens. Se også Welke 1988:115ff.

⁸ Höhle 1978:22 ff. giver mere eller mindre overbevisende eksempler på »Argumentstellen ohne Konstituente«, dvs. tilfælde, hvor et i propositionstrukturen forekommende argument ikke kan få sprogligt udtryk.

Henvisninger

- COLLIANDER, P.: »Stellenwert der Modalität in einem Gesamtkonzept der Grammatik.« I: *Der Ginkgo Baum* 10. Helsinki 1991, s. 207-229.
- : *Indføring i det Tyske Sprogs Opbygning*. En valensteoretisk fremstilling. Del I: Teoretisk Baggrund. København ³1992. (= ARK 46).
- : »Modalität und Zeichentheorie«. I: *Nordlyd*. Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics. NO. 22. Tromsø 1994, s. 8-23.
- ENGEL, U./H. SCHUMACHER: *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*. Tübingen ²1978: Verlag Gunter Narr. (= *Forschungsberichte des IdS Mannheim* 31).
- FABRICIUS-HANSEN, C.: *Plan einer dänisch-deutschen kontrastiven Grammatik*. København 1980: Institut for Germanisk Filologi, Københavns Universitet. (= KONTRA Arbeitsbericht Nr. 1).
- FLÄMIG, W.: *Grammatik des Deutschen. Einführung in Struktur- und Wirkungszusammenhänge*. Berlin 1991: Akademie-Verlag.
- HEIDOLPH, K.E. et al.: *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin 1981: Akademie-Verlag.
- HELBIG, G.: »Zu Lexikoneintragungen für Verben unter dem Aspekt der semantischen und syntaktischen Valenz.« I: *Linguistische Studien des Zentralinstituts für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR*. Reihe A. Berlin 1983.
- HELBIG, G./J. BUSCHA: *Deutsche Grammatik*. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig, Berlin, München ¹⁵1993: Langenscheidt - Verlag Enzyklopädie.
- HELBIG, G./W. SCHENKEL: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig ¹1969: VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig, Berlin, München ⁶1993: Langenscheidt - Verlag Enzyklopädie.
- HJELMSLEV, L.: *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København 1943: Akademisk Forlag.
- HÖHLE, T.N.: *Lexikalische Syntax; Die Aktiv-Passiv-Relation und andere Infinitivkonstruktionen im Deutschen*. Tübingen 1978: Max Niemeyer Verlag. (= *Linguistische Arbeiten* 67).
- JAKOBSEN, L.F./P. HARDER: »Valency in a Hjelmslev-inspired

- functional grammar. Substance, form, expression and content in a functional analysis of valency«. I: *Linguistic Studies in Honour of Jørgen Rischel*, s. 275-84. København 1994: C.A. Reitzel. (= *Acta Linguistica Hafniensia*, Volume 27, part two).
- SCHWARZ, M./CHUR, J.: *Semantik*. Ein Arbeitsbuch. Tübingen 1993: Gunter Narr Verlag.
- SNODGRASS, J.G.: »Concepts and Their Surface Representations.« I: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 23, s. 3-22. 1984.
- STEPANOWA, M.D./G. HELBIG: *Wortarten und das Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig 1978: VEB Bibliographisches Institut.
- STÖTZEL, G.: *Ausdrucksseite und Inhaltsseite der Sprache. Methodenkritische Studien am Beispiel der deutschen Reflexivverben*. München 1970: Max Hueber Verlag. (= *Linguistische Reihe* 3).
- WELKE, K.M.: *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig 1988: VEB Bibliographisches Institut.